

УДК 32:94(477.86) "44"

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ НА ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1944 РОКУ

ГОР АНДРУХІВ,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії держави і права
Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету
внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ*

ОЛЕГ БЕЗНОСЮК,

*кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії держави і права
Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету
внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ*

ВОЛОДИМИР КОВАЛИК,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії держави і права
Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету
внутрішніх справ, м. Івано-Франківськ*

У статті проаналізовано особливості перебігу суспільно-політичних процесів на території Станіславської області в першій половині 1944 р., зумовлених звільненням Червоною армією частини території від нацистських окупантів, відновленням роботи органів радянської влади, початком збройного опору формувань ОУН та УПА.

Ключові слова: Станіславська область, радянська влада, суспільно-політичні процеси, збройний опір ОУН та УПА.

Постановка проблеми. В умовах державної незалежності України проблема Другої світової війни набула нового звучання в силу об'єктивних причин, зумовлених, перш за все, відсутністю ідеологічного підґрунтя та доступу до широкого кола архівних документів. Однак, як показали цьогорічні події з нагоди святкування чергової річниці Дня Перемоги, вони ще неоднозначно сприймаються різними політичними силами та соціальними верствами населення в тих чи інших регіонах України. Мають місце дискусії на науковому й побутовому рівнях щодо

ролі націоналістичного підпілля. Частина науковців намагається відстояти старі міфи більшовицької пропаганди про "криваві злочинства" учасників збройного підпілля, виправдовуючи, таким чином, сотні тисяч жертв сталінських репресій. Інша частина, навпаки, не стільки відтворюють "історичну правду", як створюють нові міфи, надмірно ідеалізуючи окремих особистостей та події, що пов'язані з діяльністю націоналістичного підпілля. Таким чином, вони нічим не відрізняються від своїх ідеологічних суперників, а лише "по-новому" фальсифікують історію.

На побутово-рівні по-різному сприймають події минулого безпосередні їх учасники, яких суспільно-політичні та ідеологічні обставини розділили по різні боки барикад. З одного боку, побутова невлаштованість, відсутність соціальних гарантій, фактичне ігнорування багатьох проблем радянських ветеранів, які звикли до певного рівня пошанування, морального й соціального статусу в умовах радянського режиму, загострює реакцію на дії влади чи політичних сил, які проголошують чи намагаються сповідувати інші світоглядні орієнтири й цінності. З іншого, вимагають історичної сатисфакції й ті, хто зі зброєю в руках відстоював право українців на суверенну державність. Така постановка питання зумовлює жорстке протистояння не лише між цими двома групами ветеранів, а і їхніми нащадками та в суспільстві загалом [15, с. 3-4]. Вихід із цієї ситуації та примирення можливі лише при об'єктивному висвітленні подій минулого, без будь-яких ідеологічних та політичних впливів, симпатій чи антипатій до подій, явищ та окремих історичних осіб, а також при відсутності кон'юктурних підходів. Названі причини й зумовлюють наукову актуальність і практичну значущість теми, заявленої в назві статті, об'єктом якої є суспільно-політичні процеси, що відбувалися на західноукраїнських землях на завершальному етапі Другої світової війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-політичні події та воєнні дії на завершальному етапі Другої світової війни під різним кутом зору знайшли за роки незалежності відображення в значному пласті історіографічної літератури та в дисертаційних працях [9, 11, 13, 14, 19, 21]. Відзначаючи їх науково-методологічну цінність, водночас хочемо зазначити, що в них здебільшого фрагментарно відображено події на території Станіславської області. Відповідно, **мета** статті полягає в аналізі особливостей перебігу суспільно-політичних процесів на Станіславщині в першій половині 1944 р., зумовлених початком звільнення її від нацистських окупантів, відновленням радянської влади та збройним опором формувань ОУН-УПА.

Виклад основного матеріалу. Протиборство між більшовицьким режимом та самостійницьким рухом на західноукраїнських землях у 1939 - 1941 та в 1944 - першій половині 1950-х рр. не є виключно українським явищем. Воно виникало й у середовищі інших націй, коли тоталітарні режими намагалися силою нав'язати свою модель політичного та соціально-економічного розвитку. При цьому, звичайно, не обходилося без грубого порушення прав і свобод людини, нівелювалася історико-культурна спадщина, проявлялося обопільне насильство й жорстокість. На західноукраїнських землях це мало місце за часів Польщі (1919 - 1939 рр.), першої "радянзації", під час нацистського окупаційного режиму (1941-1944 рр.) та в перше повоєнне десятиліття.

Для обох тоталітарних режимів - більшовицького й нацистського - характерним було створення в суспільстві атмосфери страху, беззаконня та свавілля, що виправдовувало терор, який проводився на державному рівні як проти учасників збройного підпілля, так і мирного населення й наслідком якого стали численні жертви через примусові виселення, арешти, фізичні знищення представників різних національностей, що проживали на теренах регіону. Водночас тероризм, диверсії та бойові дії з боку збройного підпілля ОУН-УПА, їх спеціальних підрозділів (бойки УВО, СБ ОУН, спецпідрозділи УПА) були не "по-

родженням людиноненависницької націоналістичної ідеології", як стверджувала радянська історіографія, а прямим наслідком і формою спротиву насильницькій політиці Польщі, сталінському та нацистському режиму, що брутально включали західноукраїнські землі у сферу своїх політичних інтересів. Тому цілком закономірно, що наближення на початку 1944 р. Червоної армії до кордонів Галичини зумовило необхідність реорганізації УПА та зміни стратегії й тактики дій. Зокрема, на початку 1944 р. було створено Головний військовий штаб (ГВШ) та три крайові командування (групи) - "Захід", "Північ" і "Південь", до кожної з яких входило по кілька військових округ (ВО). Наприклад, до УПА-"Захід" входило 6 військових округ: "Львів-місто" (№ 1) з базою в Янівських лісах; "Буг" (№ 2) - Львівська область; "Лисоня" (№ 3) - Тернопільська область; "Говерла" (№4) - Станіславська область; "Маківка" (№ 5) - Дрогобицька область, "Сян" (№ 6) - Закарпаття (терени Ряшівського, Люблінського та частини Краківського й Білостоцького воеводств, населених українцями).

В основі організаційно-тактичної побудови була "тріскова" система: ВО складалася із трьох "тактичних відтинків" (ТВ), до кожного з яких входило тричотири адміністративних райони. На території ТВ діяло три курені, у складі трьох сотень кожний, сотня - три чети, а чета - три рої. Щодо кількості воївків, то в УПА-"Захід" налічувалося 40 сотень, із них 30 "легких" та 10 "важких", які мали на озброєнні важку стрілецьку зброю. У "легкій" сотні налічувалося 160 - 170, а у "важкій" - 180 - 190 бійців. Таким чином, у рядах УПА-"Захід" перебувало до 7 тис. осіб, а разом із кушовими відділами самооборони й станицями ОУН - до 10 тис. [25, с. 185-186].

ВО "Говерла" складалася з 1) ТВ "Чорний ліс" (входили Станіславський, Богородчанський, Калуський та Галицький райони); 2) "Гуцульщина" (Коломийський, Жаб'ївський, Косівський, Яблунівський райони); 3) "Дністер" (Городенківський, Снятинський, Тлумацький райони); 4) "Журавлі" (Долинський, Болехівський, Рожнятівський, Перегінський райони). Однак у результаті стрімкого наступу Червоної армії завершити формування ТВ "Дністер" командування УПА не встигло.

За даними аналізу наявних архівних документів, основне ядро УПА, старшинських і підстаршинських шкіл ("Тури", "Лісові чорти", "Олені" та ін.) у 1943-1945 рр. становили особи 1912 - 1926 рр. народження (понад 68 %) [18, с. 20]. Наявність в рядах УПА значної кількості молоді заперечує твердження окремих представників радянської історичної науки, що нібито її кістяк складали колишні "політемігранти-петлюрівці" та старі бійці Української галицької армії. Абсолютна більшість стрільців і командирів УПА, згідно з доповіддю начальника УНКДБ О. Михайлова на одній із нарад радянсько-партійного активу Станіславської області, становили "особи до 35 ти років" [6, арк. 53], тобто пройшли своє соціально-політичне становлення в міжвоєнну добу.

Безперечно, що молодість мала як свою перевагу, так і недоліки. Перевага полягала в тому, що молоді люди, пройшовши та вишкіл у національних культурно-просвітницьких та спортивних товариствах - "Соколі", "Січі", "Пласті", "Лузі", "Просвіті" - були відданими патріотами України. Негативна ж сторона молодого віку проявлялася в тому, що боротьба за українську державність вимагала не лише готовності до самопожертви, а й певного життєвого й військового досвіду, якого не мала більшість повстанців,

бо лише незначна частина з них брала участь у національно-визвольних змаганнях 1914 - 1920 рр.

Щодо освітнього рівня курсантів повстанських старшинських і підстаршинських шкіл, то вищу освіту з них мали не більше 3 %, середню (10 класів за радянськими стандартами) - до 30 %, незакінчену середню (5-9 класів за радянськими стандартами) - до 50 %, початкову (1-4 класи) - до 20 %. Серед рядового складу УПА переважно більшість складала бійці з початковою та незакінченою середньою освітою. За словами першого командира старшинської школи "Олені" поручника "Хмеля", у бійців та курсантів із такою базовою освітою був "великий брак відомостей, як у дільниці політики, ідейної виробленості, так і в загальнокультурному вихованні" [24, с. 25].

За соціальним складом приблизно 75 % становили вихідці із села, до 10 % - робітники й до 15 % - інтелігенція. Серед селян переважали вихідці з бідняцьких та середняцьких сімей, родини яких мали у володінні до 5 га землі. А серед робітничої молоді - робітники лісової промисловості. Інтелігенція була представлена головним чином учнями середніх і професійних шкіл та студентами.

Перевага в рядах УПА представників села була зумовлена, перш за все, історичним укладом життя, що склався за Австро-Угорщини та Польщі, у складі яких Галичині відводилась роль сировинного придатку сільськогосподарського характеру. Щодо промисловості, то вона в основному була пов'язана з переробкою лісу та розробкою нафтових копалин. Кількість робітників, задіяних у цих галузях, була незначною. Порівняно небагато навчалося українців і в гімназіях та вищих навчальних закладах.

За національним складом понад 70 % повстанців були українцями, серед яких за етнічною приналежністю переважали бойки й гуцули. Решта учасників збройного опору належали до різних національностей, які в структурі Повстанської армії творили свої курені й сотні. Однак зазначимо, що найбільше представників різних національностей у складі УПА було в 1945 - 1946 рр., після чого в силу різних причин (звернення радянського уряду про добровільну явку, реорганізація УПА) їх кількість значно зменшилася.

До зустрічі зі збройними формуваннями ОУН-УПА готувалося й радянське керівництво, використовуючи різні способи компрометації їх діяльності серед місцевого населення, щоб посяяти сумнів також серед учасників збройного опору стосовно доцільності збройної боротьби. Це робилося на звільнених територіях як за допомогою усної пропаганди, так і відповідної друкованої продукції. Одним із таких способів було поширення серед населення листівок зі зверненнями вищого республіканського керівництва. Так, в одному із перших таких звернень "До населення тимчасово окупованих районів України" від 12 січня 1944 р. за підписами Голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи, Голови РНК УРСР Л. Корнійця та Першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова говорилося, що головним "ворогом" для місцевого населення є не лише "німецькі розбійники", а й "згряя німецько-українських націоналістів" - "всілякі бандери, мельники, бульбівці", які "запродавши Гітлеру, допомагають йому уярмлювати наш народ, нашу Україну". Тому закликали населення "не вірити їм" і "разом з червоними партизанами" бити "німців і німецьких холув" [21, с. 116-117].

Наступне звернення від імені Президії ВР УРСР та РНК УРСР "До учасників так званих "УПА" та

"УНРА"¹ від 12 лютого 1944 р. стосувалося безпосередньо учасників збройних формувань ОУН-УПА та членів їх родин. У ньому теж "таврувалися ганьбою" дії зверхників "українсько-німецьких націоналістів", а "обдурених" ними "синів і дочок українського народу" закликали "схаменутися" і "вийти з лісів". Усім тим, хто складе зброю, гарантувалося "цілковите прощення" їх помилок та "провини перед Батьківщиною" [21, с. 24-30].

Для боротьби з відділами ОУН-УПА на звільнених від німців територіях Волині, Рівненщини, Житомирщини згідно з розпорядженням Голови РНК М. Хрущова від 21 лютого 1944 р. було направлено в підпорядкування НКВС УРСР 3000 колишніх партизанів, у тому числі й із колишнього з'єднання С. Ковпака. З них комплектувався особовий склад районних відділів НКВС та спецгрупи НКДБ для боротьби з повстанцями.

Однак якщо в донесеннях командирів радянських партизанських загонів із Волині й Рівненщини говорилося, що населення "з радістю сприймало наближення Червоної Армії", то в Галичині ситуація була зовсім іншою. Як відзначав у телеграмі з Тернопільщини заступник начальника Українського штабу партизанського руху Старинов, "четверту війну воюю, але ніколи ще не зустрічав такого ворожого середовища, як у звільнених районах Тернопільської області" [21, с. 32]. Таке "вороже середовище" було зумовлено наслідками репресій під час першої "радянізації". Тому цілком закономірно, що наближення Червоної армії до кордонів Галичини, знову породжувало страх перед можливим повторенням репресій. Свідченням є хвиля протестів, що прокотилася населеними пунктами Станіславської області в лютому - на початку березня 1944 р. Окремі дослідники вважають, що ці протестні "велелюдні віча" проводилися під тиском нацистської окупаційної влади та її "прислужників". Однак окупантам уже було не до мітингів, тим більше, що вони фактично нічого не вирішували. Здебільшого вони були наслідком ініціатив самого населення та свідченням достатньо високого рівня національно-державницької свідомості, виразом морально-патріотичного духу. Так, на вічі в Станіславі, що відбулося 17 лютого 1944 р. у приміщенні обласного театру ім. І. Франка, було ухвалено резолюцію, у якій говорилося:

"1) У великому воєнному змаганні між європейським ладом і хаосом хитрої і кровожадної Азії стоїмо по боці Європи, як найдалше на Схід висунутий її бастион;

2) Бажаємо жити у рідні вільних європейських народів під кермою Великонімеччини;

3) Протестуємо проти большевицького зазіхання на українські землі, що їх підкорила собі Московщина найбільш брутальним насиллям і хитрим підступом;

4) Пам'ятаємо міліони замордованих і загодованих большевицькою Москвою українців і помсту за їх мученицьку смерть вважаємо своїм національним обов'язком;

5) Протестуємо перед цілим культурним світом проти нікчемної большевицької пропаганди, начебто галицькі українці в 1939 р. добровільно й односторонньо приєдналися до Советського Союзу. Монструальні (*безальтернативні*. - Авт.) вибори, проведені під терором большевицької адміністрації включ-

¹ УНРА - Українська народно-революційна армія, яку очолював Т. Боровець ("Бульба").

но з НКВД та піддержані галицьким жидівством, були зразком найбільшого обману у шахарства;

6) Хитрий крок большевицької Москви, а саме зміна конституції СРСР і нібито збільшення прав т. зв. союзних республік вважаємо черговим обманом червоної Москви з метою ослабити опір народів Європи і заманити їх у коло своєї шаленої ідеї, що має на меті кінець-кінців довести їх до повного поневолення і знищення" [23, с. 310-311].

Подібні за змістом резолюції були ухвалені на вічах у Коломиї, Галичі, Калуші, Надвірній та інших містах і селах Станіславщини.

24 березня 1944 р. військові частини 8-го механізованого корпусу 1-ї гвардійської танкової армії під командуванням генерала М. Катюкова (входила до складу 1-го Українського фронту) вийшли до Дністра і 25 березня раптовим ударом звільнили від німецько-фашистських загарбників районний центр - Городенку. Через три дні було звільнено Коломию, 30 березня - Чернівці, а 8 квітня окремі червоноармійські з'єднання вийшли на кордон із Румунією.

Радянське Інформбюро оприлюднило 30 березня оперативну інформацію про те, що військами 1-го Українського фронту звільнено районні центри Станіславської області - Тлумач, Тисменицю, Надвірну, Делятин, Обертин, Заболотів і Снятин [20, с. 114-115]. Того ж дня кілька танків Чортківської гвардійської танкової бригади при підтримці 200 піхотинців увірвалися до Станіслава. Однак, за спогадами тодішнього члена обласної управи В. Яшана, "енергійний німецький генерал на швидку руку створив бойову групу з німецьких вояків та з розпоршених СС-ів і в нічному бою вдалося танки знищити, а піхотинців витиснути з міста" [26, с. 29]. У цьому бою брав участь і "куринь повітряної оборони, що складався майже в цілості з українців". Невдовзі підійшла допомога із "німецьких і мадярських частин", які витіснили значно поріділі червоноармійські підрозділи за межі міста [Там само].

У результаті контрнаступу німецько-угорських військ, який тривав до кінця квітня, радянські війська змушені були залишити Тисменицю, Тлумач, Надвірну. Однак відкинути їх за Дністер німцям не вдалося. На лінії Коломиї - Городенки їх все ж таки зупинили частини 38-ї армії під командуванням генерал-полковника К. Москаленка, які за допомогою частин 18-ї армії перейшли в новий наступ і до кінця травня повністю звільнили території Гвіздецького, Городенківського, Заболотівського, Коломийського, Снятинського районів, а Косівського, Коршівського, Кутського, Обертинського, Чернелицького та Яблунівського - частково [17, с. 238].

До липня 1944 р. активні військові дії на теренах області припинилися й набули локального позиційного характеру.

У звільнених від гітлерівських окупантів районах області розпочався процес відновлення органів радянської влади, що відбувався відповідно до постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 21 серпня 1943 р. "Про невідкладні заходи по відбудові господарства в районах, визволених від німецької окупації". Зокрема, у жовтні 1943 р. у Харкові для західних областей було створено оперативні-робочі групи, які займалася добором кадрів для роботи на керівних посадах у звільнених районах. У лютому-березні 1944 р. групи почали передислоковуватися у звільнені райони західних областей. Зокрема, Станіславську групу було спочатку переміщено в Тучинський район Рівненської області, де її члени майже впродовж міся-

ця брали участь у ліквідації боївок ОУН та УПА. У березні група перебралася через територію Тернопільської області на Станіславщину, де місяцями її дислокації були населені пункти Копачинці, Коломия, Снятин, а після звільнення 27 липня обласного центру група прибула до Станіслава [2, арк. 3].

Наказами НКВС УРСР від 4 та 21 квітня 1944 р. було затверджено структуру та штат УНКВС звільнених повністю й частково Вінницької, Волинської, Дрогобицької, Житомирської, Ізмаїльської, Кам'янець-Подільської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської, Чернігівської та Чернівецької областей [5, арк. 18-20]. Їх комплектація відбувалася відповідно до рознарядок ЦК КП(б)У із числа мобілізованих в органи внутрішніх справ комуністів і комсомольців, практичних працівників із УНКВС східних областей та союзних республік, а також із числа колишніх партизан. Саме підрозділи НКВС та гарнізони Внутрішніх військ НКВС і стають тією силою, що забезпечувала процес відновлення органів радянської влади у звільнених районах. Для допомоги ОВС на місцях до кінця травня 1944 р. у західні області було направлено 26304 бійців ВВ НКВС, із них: у Станіславську область - 1328, у Львівську - 6525, у Тернопільську - 3057, у Чернівецьку - 1355, у Волинську - 5285 та в Рівненську - 8754 бійців [9, с. 177].

Згідно із зазначеними вище наказами НКВС УРСР, загальна кількість працівників УНКВС у Станіславській області мала становити 1950 працівників, із яких 1134 - працівники міліції [5, арк. 20], у тому числі 996 осіб начальницького й оперативного складу та 954 осіб - рядового й технічного складу [3, арк. 157]. Станом 20 червня 1944 р. у 12 звільнених районах області в штаті УНКВС області налічувалося лише 438 осіб, із яких 316 - начальницького й оперативного складу та 122 осіб - рядового й технічного складу [3, арк. 157]. Безперечно, що такий склад працівників органів НКВС і міліції не міг би забезпечити нормальне функціонування відновлених органів влади. Їм допомагали гарнізони ВВ НКВС, розміщені в населених пунктах, а також розпочався процес створення винищувальних батальйонів (ВБ) із місцевого населення.

Слід зазначити, що процес формування ВБ у західних областях і на Прикарпатті в 1944 р. та в першій половині 1945 р. мав свої особливості й відмінності порівняно з початковим етапом німецько-радянської війни. Так, якщо в червні-липні 1941 р. вони створювалися головним чином для боротьби з ворожими диверсантами та парашутистами й до цього людей спонукали патріотичні почуття без огляду на їхню національність, то в 1944 р. ситуація була дещо іншою як у політичному, так і в етнічному плані. Бійці ВБ захищали населені пункти й стратегічно важливі об'єкти від нападів боївок ОУН-УПА та брали участь в оперативно-військових операціях із їх ліквідації.

По-друге, якщо в 1944 - першій половині 1945 рр. більшість бійців винищувальних батальйонів становили представники польської національності, то з другої половини 1945 р. національний склад змінюється на користь українців. Це було зумовлено низкою причин. Головна з них полягала в тому, що міжнаціональні конфлікти 1942 - 1943 років, пов'язані з терором УПА проти поляків і загонів Армії Крайової проти українців, україно загострили відносини між польським та українським населенням. Тому саме представники польської національності в 1944 р. масово вступали у ВБ, прагнучи як по-

мститися учасникам українського національно-визвольного руху за втрату своїх близьких, так і захистити себе від можливих репресій повстанців. Свідомо граючи на міжнаціональному конфлікті, радянська влада намагалася максимально залучити до винищувальних батальйонів поляків, яких станом на травень 1944 р. у Волинській, Рівненській, Тернопільській, Львівській, Дрогобицькій та Станіславській областях проживало понад 600 тис. осіб [22, с. 276]. Таким чином, з одного боку, бійцям цих формувань самооборони надавалася можливість самостійно захистити себе та свої сім'ї від нових акцій з боку УПА й націоналістичного підпілля, а з іншого, - вони ставали співучасниками ліквідаційної акції, руками яких тоталітарний режим розправлявся з ОУН та УПА.

Про надійність ВБ, сформованих із польського населення, свідчить доповідна штабу винищувальних батальйонів НКВС УРСР від 15 лютого 1945 р., у якій, зокрема, зазначалося, що в західних областях діяло 212 ВБ (23906 бійців) та 2336 груп сприяння їм (24025 осіб), члени яких "виконували свої функції без відриву від виробництва". Більшість із них "чесно і сумлінно виконують покладені на них обов'язки і... проявляють сміливість та мужність у бойових діях з бандами", а також "охороняють життєво важливі промислові та сільськогосподарські об'єкти, несуть службу з охорони залізничних і шосейних мостів, патрулюють у населених пунктах і беруть участь у всіх операціях, які проводять органи НКВС з очищення тилу від кримінального та ворожого елемента" [16, с. 379].

Ситуація змінюється з другої половини 1945 р., коли на основі Люблінської угоди між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення від 9 вересня 1944 р. поляків масово почали переселяти із західних областей до Польщі. Відповідно ряди ВБ в основному стали поповнюватися з українського населення.

У звільнених районах Станіславщини уже з 3 травня 1944 р. розпочалася мобілізація чоловіків 1894 - 1926 рр. народження до Червоної армії. Як зазначено в "Нарисах історії Івано-Франківської обласної партійної організації", мобілізація, "незважаючи на оунівські провокації, проходила з високим патріотичним піднесенням" [17, с. 100-101]. Однак, це не відповідало дійсності. За словами обласного прокурора Алмазова, процес був надзвичайно складним, оскільки звільнені райони були "насичені контрреволюційними ОУНівськими елементами, особами, які перейшли на нелегальне становище із числа членів ОУН й учасників УПА, німецьких посібників, з яких формуються банди. Лісовий рельєф місцевості абсолютної більшості районів Станіславської області дає можливість ховатися учасникам банд і великій маневреності. Організація Українських Націоналістів має розгалужену мережу в населених пунктах області й активно проводить формування банд для боротьби з Радянською владою й Червоною Армією" [7, арк. 11].

Поспішність із мобілізацією була зумовлена не стільки нагальною потребою свіжих військових резервів на фронтах, скільки була одним із заходів щодо недопущення поповнення рядів ОУН та УПА. Згідно з повідомленням начальника облвійськкомісаріату полковника Сигульєва, "перші дні мобілізації в Городенківському районі показали, що організації "УНР" й "УПА" проводять агітацію, щоб не реагували на наказ про мобілізацію... Внаслідок агітації бандерівців збір військовозобов'язаних на призывному пункті Городенківського РВК 3 травня ц. р. був

зірваний. З 287 чол. прибуло 18 чоловік" [8, арк. 24]. Працівникам РВК довелося вживати як усних, так і силових методів для "переконання" призовників. Зокрема, за допомогою відділу ВВ НКВС того ж дня під конвоем на призовний пункт було приведено з ближніх сіл 47 призовників, а ще 160 прийшли після того, як райвійськкомісар залучив до роз'яснювальної роботи місцевого священика. Усього до кінця дня було "мобілізовано" 225 призовників [8, арк. 25].

В особливо складних умовах проходила мобілізація в гірських районах. Як відзначав у рапорті на ім'я першого секретаря обкому М. Слоня начальник облвійськкомісаріату, "у найближчі дні розпочнеться робота у прикарпатських гірських районах Косівському, Кутському, Жаб'євському та інших, де найбільша концентрація "УПА", куди необхідно посилати охорону не менше як 100 чол. на район" [8, арк. 31]. Так, під час мобілізації 7-9 травня у Гвіздецькому районі із 537 призовників прибуло лише 404, у Заболотівському із 678 - 597, у Снятинському із 516 - 154, а в Обертинському районі взагалі ніхто з призовників не з'явився [8, арк. 39-51]. Такою ж була ситуація і в наступні дні, про що свідчать оперативні дані за 9-22 травня по Городенківському, Гвіздецькому, Заболотівському, Коломийському і Снятинському РВК. Динаміка явки була такою: станом на 9 травня із 5388 призовників-українців до РВК не з'явилось 807 чол., на 13 травня із 24637 призовників прибуло 18577, на 22 травня із 35576 призовників не з'явилося лише 2058 осіб [8, арк. 53-249], на 10 червня із 9-ти районів було мобілізовано 36881 особу із 38512, які підлягали мобілізації. Із них відправлено до Червоної армії 28526 осіб, залишено для роботи в промисловості й сільському господарстві - 4702, звільнено від мобілізації за станом здоров'я - 3653 особи, а 1631 призовник взагалі не з'явився [1, арк. 140]. Більшість із тих, які ігнорували мобілізацію, влилися в ряди УПА, а решта перебували на нелегальному становищі в статусі "дезертирів".

Таким чином, незважаючи на те, що мали місце певні протидії мобілізаційній кампанії з боку збройного підпілля ОУН та УПА, все ж їх наслідки були незначними. Причини крилися в тому, що, по-перше, радянська влада під час мобілізації в травні-червні не застосовувала репресії ні проти сімей тих, які взагалі не з'явилися на призовні пункти, ні проти самих призовників, які через кілька днів все ж таки самі прибували до РВК.

По-друге, не вдавалося до репресивних дій проти сімей призовників і збройне підпілля, а лише вело усну пропаганду. Відома інструкція № 17 Крайового проводу ОУН-Б з'явиться лише 28 серпня 1944 р., у ній наказувалося надрайонним, районним та кущовим боївкам СБ не лише усно перешкоджати мобілізаційній кампанії, а й застосовувати теракти проти сімей тих, хто вступив до Червоної армії. Крім того, наказувалося максимально залучати чоловіче населення 1910 - 1923 рр. народження до лав УПА [4, арк. 66].

Тому осіння мобілізаційна кампанія, що проходила в серпні - вересні 1944 р. у решті звільнених районів області була набагато складнішою, оскільки як самі призовники, так і їхні сім'ї опинилися між двох вогнів і каралися як "вороги" радянської владою і як "зрадники" - боївками СБ ОУН.

Упродовж квітня-червня 1944 р. оперативними службами органів НКВС була проведена й відповідна робота з ліквідації збройного підпілля. Зокрема, було викрито й частково знищено 57 підпільних

груп ОУН у складі 1395 осіб, із них 161 особу - вбито. Втраți УПА становили 377 осіб убитими і 572 повстанців полонено [1, арк. 142-143]. Водночас із боку збройного підпілля було 55 акцій (напади на населені пункти, військові гарнізони, конвої), учинено 72 теракти проти осіб і "забрано до лісу" 168 осіб, у т. ч. 6 осіб - партактиву, 41 військовослужбовця та 111 осіб із місцевих мешканців [1, арк. 142-143].

Упродовж квітня-травня 1944 р. відділи УПА мали кілька сутичок із угорськими військовими частинами, що дислокувалися на території області. Причиною до "відплатних акцій" була жорстокість угорців щодо українського цивільного населення. І лише після того, коли в районі с. Жаб'є (*нині - смт. Верховина*) були роззброєні три угорські сотні, командувач 6-го угорського корпусу генерал Ференц Фаркаш де Кісбарнак уклав із повстанцями мирну угоду. Після цього репресії проти українського населення припинилися, а УПА теж припинила вести бойові дії проти угорців. Пізніше таке перемир'я було укладено між ПШ УПА і верховним командуванням угорської армії в Будапешті, а сам генерал Ференц Фаркаш увійшов до Антибільшовицького блоку народів.

Стосовно гітлерівських військ, то ще на нараді, що відбулася наприкінці жовтня 1943 р., Р. Шухевич наголосив, що за контакти з німцями командири УПА та провідники ОУН будуть суворо каратись [12, с. 47]. Зокрема, відомі факти, коли високі посадові особи ОУН та УПА притягалися до відповідальності за контакти з німецькими військовими чинами, у тому числі й за розпорядженням Р. Шухевича. Наприклад, за порушення наказу воєнно-польовий суд УПА-"Північ" засудив 7 березня 1944 р. до страти курінного Антоноука ("Кліща"), а незабаром за таку ж провину було розстріляно сотника "Орла" (Львівська область) [10, с. 56-57].

За спогадами В. Яшана, 3 травня 1944 р. на околиці Станіслава відбулася зустріч окружного старости Альбрехта із командувачем ТВ "Чорний ліс" Василем Андрусюком ("Різун") та політичним референтом Ярославом Мельником ("Ребет"). Сам В. Яшан був присутній при розмові як перекладач. Окружний староста від імені генерала Йодля, командувача армійського відтинку фронту, штаб якого знаходився в Рогатині, намагався "переконати наших співбесідників, що вони на помилковому шляху", коли виступають "збройно проти німців, і тим самим допомагають своїм найгіршим ворогам, комуністичній Москві. Українські партизани повинні йти з німцями разом і помагати їм бити більшовиків". Однак "Різун" відповів, що "Німецьчина хотіла зробити з України свою колонію... А УПА - це вияв волі населення, і тому вона виступає проти німців в обороні свого народу. Українці знають, хто для них гірший ворог, але якоїсь помітної різниці в поведінці німців і більшовиків супроти українців немає. Тому українські партизани б'ють одних і других. Українці хочуть самостійності, а німці тих наших надій аж ніяк не справедливо" [26].

Окружний староста намагався переконати "Різун", "щоб УПА затримала певного роду нейтральність у відношенні до німецьких збройних сил і не робила їм перешкоди й кривди, а по змозі допомагала принаймні борюватися місцевих червоних партизанів". На те "Різун" відповів, що "лінію поведінки визначає вищий провід, а він виконує видані накази. А позатим УПА нападає на німців у конечних випадках і не має спеціального завдання шкодити німцям у боротьбі проти червоних армій". А згодом, як пише у своїх спогадах В. Яшан, "ми довідалися, що Різун

і його політичний референт мали великі неприємності за ту зустріч. Головне командування УПА мало навіть їм грозити притягненням до відповідальності й судом..." [Там само, с. 143-146].

Унаслідок нового наступу Червоної армії, що розпочався в середині липня 1944 р. територію Станіславщини й інших західних областей до початку жовтня 1944 р. було повністю звільнено від нацистських окупантів. А в діяльності ОУН та УПА розпочався новий період, що тривав до середини 50-х рр.

Висновки

Таким чином, особливості суспільно-політичної ситуації на території Станіславщини в першій половині 1944 р. полягали в тому, що область стає центром концентрації військових сил УПА та її активних дій проти радянської влади.

Місцеве населення, переживши репресії 1939-1941 рр., у своїй більшості вороже сприймало повернення радянської влади, що проявлялося в мітингах протесту, підтримці збройного підпілля, ухилинні від мобілізації та інших активних і пасивних формах.

Процес відновлення органів влади у звільнених районах області забезпечували працівники НКВС та міліції, прислані із східних областей УРСР та союзних республік, а також бійці Внутрішніх військ НКВС та винищувальних батальйонів. Створюючи ВБ, органи влади свідомо розпалювали міжнародну ворожнечу та братовбивчу війну між польським та українським населенням і, власне, між мешканцями населених пунктів, які опинилися по різні сторони збройного протистояння.

Головним своїм ворогом керівництво УПА та ОУН вважало Радянський Союз, а до бойових сутичок проти угорських і гітлерівських військ вдавалося лише у формі "відплатних акцій" за жорстоке поводження із цивільним населенням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). - Ф. 1. - Оп. 23. - Спр. 928.
2. Там само. - Спр. 1368.
3. Там само. - Спр. 1370.
4. Там само. - Оп. 24. - Спр. 31.
5. Державний галузевий архів МВС. - Ф. 46. - Оп. 1. - Спр. 71.
6. Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО). - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 169.
7. Там само. - Ф. Р-584. - Оп. 1. - Спр. 2.
8. Там само. - Ф. Р-753. - Оп. 1. - Спр. 2.
9. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953 : Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. / І. Г. Білас. - К. : Либідь - Військо України, 1994. - Кн. 1. - 432 с.
10. Васькович Г. Роман Шухевич - провідник повстанських війн / Г. Васькович // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича. - Мюнхен : Цицеро, 1990. - С. 36-64.
11. Ведснєєв Д. В. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1925 - 1945 / Д. В. Ведснєєв, Г. С. Биструхін. - К. : Генеза, 2006. - 408 с.
12. Галаса В. Штрихи до портрета Романа Шухевича - Тараса Чупринки / В. Галаса // Визвольний шлях. - 2000. - № 3. - С. 47 - 49.
13. Голово М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 - 1945 рр. : [монографія] / М. Л. Голово. - К. : Олан, 2004. - 704 с.
14. Косик В. Україна в другій світовій війні. У документах / В. Косик. - Львів : Місіонер, 1998. - Т. 2. - 383 с.
15. Лисенко О. Є. До питання про становище церкви в Україні у період другої світової війни / О. Є. Лисенко // Укр. іст. журн. - 1995. - № 3. - С. 73 - 81.
16. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і

матеріалах : у 3-х тт. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. - К. : Генеза, 1999. - Т. 2 : 1926 - 1945. - 412 с.

17. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації / [В. Й. Гарець, П. А. Корольов, М. К. Кучеров та ін. ; редкол. П. Д. Сардачук та ін.]. - Ужгород : Карпати, 1979. - 312 с.

18. Патриляк І. К. Радянські партизани та українські повстанці (порівняльна характеристика за віком, освітою, соціальним походженням і національністю) / І. К. Патриляк // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. - К., 2003. - Вип. 7. - Частина 2. - С. 19 - 27.

19. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ - ХХ ст. Історичні нариси / [Д. В. Архієрейський, О. Г. Бажан, Т. В. Бикова та ін. ; відповід. ред. В. А. Смолій]. - К. : Наук. думка, 2002. - 952 с.

20. Радянське Прикарпаття. Документи і матеріали. - Ужгород : Карпати, 1964. - 536 с.

21. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. - К. : Дніпро, 1998. - 942 с.

22. Сергійчук В. Депортація поляків з Галичини в Польщу в 1944-1946 рр. / В.Сергійчук // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 21 - 22 листопада 1996 р., м. Івано-Франківськ. - Івано-Франківськ : Плай, 1997. - С. 274 - 276.

23. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / [від. ред. Микола Кугутяк]. - Том. 2. - Книга 1 (1939-1945). - Івано-Франківськ : КПФ "ЛІК", 2009. - 600 с.

24. Хмель С. Ф. Українська партизанка : (3 крайових матеріалів) / С. Ф. Хмель. - Лондон, 1958. - 128 с.

25. Шанковський Л. Тринадцять літ / Л. Шанковський // Альманах Станіславівської землі : зб. матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини. - Нью-Йорк - Торонто - Мюнхен, 1975. - Т. 1. - С. 163 - 193.

26. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941 - 1944 / В. Яшан. - Торонто : Булава, 1989. - 284 с.

I. Andruchiv, O. Beznosyuk, V. Kowalyk

SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES ON THE TERRITORY OF STANISLAV REGION IN THE FIRST HALF OF 1944

The article analyzes the features of social and political processes in Stanislav region in the first half of 1944 caused by releasing the territory by the Red Army from Nazi invaders, restoration of Soviet power and the beginning of armed resistance of the OUN and UPA units.

Key words: *Stanislav region, the Soviet authorities, social and political processes, armed resistance of the OUN and UPA.*

© *І. Андрухів, О. Безносюк, В. Ковалик*
Надійшла до редакції 24.06.2011